

SOSYOLOJİNİN PENCERELERİ, PENCERELERDEN SOSYOLOJİ: PANDEMİ SÜRECİNDE İSTANBUL'DA SOSYAL KIRILGANLIK VE ÇOKLU-AFET ÜZERİNE NİTEL ARAŞTIRMA DENEYİMİ

Umut Yüksel¹ & Merve Ergün²

Öz

Pandemi deneyimleri; toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite, sosyo-ekonomik seviye gibi etkenlere bağlı olarak değişmekte ve derinleşmektedir. COVID-19 pandemisi ve fiziksel mesafe tedbirleri ise bu süreçte yürütülen sosyal araştırmalar için önemli sınırlılıklar doğurmuştur. Bu sınırlılıkları aşmak için araştırmacılar tarafından geliştirilen stratejilerin gelecek araştırmalar için sağlayabileceği yeni olanaklar da tartışılmaktadır. Bu makale, pandeminin erken döneminde İstanbul ilinde sosyal kırılma ve çoklu-afet kapsamında gerçekleştirilmiş iki saha araştırmasına dayanarak, bu süreçte çevrimiçi nitel araştırma yapmanın olanak ve sınırlılıklarını, yöntemsel çerçevesini ve özgün dinamiklerini ele almaktadır. Birinci araştırma kapsamında, İstanbul ilinin farklı sosyal kırılma seviyelerine sahip dört ilçesinin farklı mahallelerinde görev yapan 20 muhtarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İkinci araştırma kapsamında ise İstanbul'un Sancaktepe ilçesinin sekiz mahallesinden sosyal kırılma statüsünü karşılayan 20 kişiyle görüşülmüştür. Her iki araştırmada da yarı-yapılandırılmış çevrimiçi görüşmeler gerçekleştirilmiş ve *Google Haritalar Sokak Görünümü* uygulamasından yararlanılmıştır. Pandemi sürecinde bu özgün koşullarda oluşan sınırlılıklar ve bu sınırlılıkları aşma stratejileri; örneklem tasarımı ve örnekleme erişim, zaman ve maliyet, araştırmacı-katılımcı arasındaki mesafe ve etik sorunlar, değişen mekân ve saha kavramı başlıklarıyla ele alınmıştır. Son olarak, bu çalışma kapsamında elde edilen tecrübelerin gelecek araştırmalar içindeki konumu tartışılmış; dijital pencerelerden yapılan sosyolojinin, sosyoloji disiplini içerisinde açabileceği pencereler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: COVID-19 pandemisi, Sağlık, Sosyal kırılma, Araştırma yöntemleri, Çoklu-afet.

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-7680-2953

² Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID:0000-0002-1172-048X

WINDOWS OF SOCIOLOGY, SOCIOLOGY THROUGH WINDOWS: QUALITATIVE RESEARCH EXPERIENCES ON SOCIAL VULNERABILITY AND MULTI-HAZARD IN ISTANBUL DURING THE PANDEMIC

Abstract

Pandemic experiences vary depending on factors such as gender, age, ethnicity, and socio-economic level. The COVID-19 pandemic and physical distance measures have created significant limitations for social research conducted in this ongoing process. Besides, it has been discussed what kind of possibilities for future studies can emerge from strategies pursued by researchers to overcome these limitations. Based on two field studies conducted in the context of multi-hazard and social vulnerability in the city of Istanbul in the early period of the pandemic, this article discusses the possibilities and limitations, methodological framework and unique dynamics of conducting online qualitative research in this process. In the first research, interviews were conducted with 20 mukhtars from different neighborhoods in four municipalities of Istanbul with different levels of social vulnerability. In the second research, 20 people who meet the social vulnerability status from eight neighborhoods of Sancaktepe municipality of Istanbul were interviewed. In both studies, semi-structured online interviews were conducted and *Google Maps Street View* application was used throughout the research. Limitations formed in these novel conditions and strategies to overcome these limitations were tackled under the following headings; sampling design and access, time and cost, distance between researcher-participant and ethical issues, and changing concepts of space and field. Finally, suggestions were proposed for how the experiences, new skills and approaches gained through these studies could be used in the future. By doing that, the windows to be opened in the discipline of Sociology through digital windows were also discussed.

Keywords: COVID-19 pandemic, Health, Social vulnerability, Methodology, Multi-hazard.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, beraberinde getirdiği sağlık kriziyle birlikte, dünyayı ekonomik, politik ve toplumsal açılardan derin biçimde etkilemektedir. Öyle ki farklı türden toplumsal eşitsizliklerin halk sağlığındaki eşitsizliklerle bağlantısının altını çizerek, COVID-19 pandemisinin bir “sosyal hastalık” (Çaman & Karabey, 2020) ve aynı zamanda bir “sosyal afet” (Connell, 2020) olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden yalnızca epidemiyologlar değil; sosyal bilimciler de pandemi sürecini mercek altına almıştır.

Pandemi ikinci yılına girmişken bu süreçteki deneyimlerimizi ve yapılan birçok araştırmanın sonuçlarını temel alarak şu çıkarımı yapabiliriz: COVID-19 pandemisinin bugün yarattığı kırılmalar ve sarsıntılar, tarihin fay hatları üzerinde gerçekleşmektedir. Bu fay hatları üzerinde ise çok katmanlı ve çok yönlü saçaklanan eşitsizlikler bulunmaktadır. Pandemi, hâlihazırda var olan eşitsizlikleri daha da derinleştirmiş ve görünür kılmıştır. Pandemi deneyimleri ise toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite, sosyo-ekonomik seviye gibi çok boyutlu etkenlere bağlı olarak değişmektedir. Eşitsizliklerin belirlediği bu sürecin ekonomik etkilerine; hak erozyonu, gelir ve iş kayıplarıyla çalışma şartlarının kötüleşmesi (KESK, 2021; DİSK, 2021), pandemi yükünün kayıt dışı çalışmanın getirdiği güvencesizlik ile katmerlenmesi (Uysal, 2020) ve mali canlandırma paketlerinin dağılımına eklenen istihdamdaki kayıplar nedeniyle artan ülkeler ve bölgeler arası eşitsizlikler (ILO, 2021) örnek verilebilir. Diğer yandan, ev-içi ve ev-dışı toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne bağlı olarak pandemi yükünün kadınlar üzerindeki etkisinin daha ağır olması (Öztürk & Metin, 2020), etnisite temelli olarak göçmen ve yerel gruplardaki ölüm oranlarının yüksekliği (Gross vd., 2020), 65 yaş üstü bireylerin yaşam haklarının ekonomiye katkıları ile ölçülmesi (Matthewman & Huppatz, 2020, s.679) ve bu grup üzerindeki olumsuz psikolojik etkileri (Chen, 2020) ise bu etkilerin toplumsal yansımaları olarak tartışılabilir.

Yaşamımızın her yanına dokunan pandeminin bundan sonraki hayatımızda kalıcı izler bırakacağı açıktır. C. Wright Mills'in (1959) “sosyolojik imgelem” kavramıyla uzun süre önce altını çizdiği üzere, gündelik hayat ve toplumsal olaylar bir huzmenin parçaları olarak değerlendirilmelidir. Bir diğer deyişle, biyografi ile tarih birbirinden kopuk değil, bir ilişkiler bağının parçalarıdır. Sosyolojik imgelem, bu ilişkiler bağını görmenin temel araçlarından biridir. Sosyolojik zanaatkârlığın bir parçası olarak, tarihsel kırılmalar yaratan pandemi içerisinde hem kendi deneyimlerimiz hem de bilgi üretim yöntemlerimiz üzerine bilimsel sorgulamalar yapma gerekliliği de bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Pandemi, araştırma yöntemlerimiz üzerinde de dönüştürücü etkilere sahiptir. Pandemi öncesi hâlihazırda yönetsel bir seçenek olan çevrimiçi görüşmeler ve telefon görüşmeleri, salgına özel koşullar altında değişen etik kodlarla birlikte hem yer yer bir zorunluluk hâlini almış hem de salgının yarattığı yönetsel sınırlılıkları aşmak için birer araca dönüşmüşlerdir.

Biz de bu çerçevede, salgın sürecinde parçası olduğumuz iki nitel araştırma ekseninde saha deneyimlerimizi paylaşacağız. Yer aldığımız ve deneyimleri üzerine odaklandığımız her iki araştırma da sosyal kırılganlık üzerine odaklanmaktadır. Sosyal kırılganlık, bu bağlamda, bireylerin/grupların afet öncesi durumları, afet(ler) ile başa çıkma güçleri ve afet(ler)in yarattığı etkileri azaltmaya yönelik kapasitelerine yönelik bir kavram olarak kullanılmaktadır (Cutter, 1996; Cutter & Finch, 2008). Farklı grupların bu deneyimleri ise afet öncesindeki statülerine, kapasitelerine ve birikimlerine bağlı olarak değişmektedir ve “afet sonrası ortaya çıkan kırılganlıkları, afet öncesindeki durumlarıyla yakından ilişkilidir” (Kalaycıoğlu, 2021, s.22). Yer aldığımız ikinci çalışmada sosyal kırılganlık ile birlikte çoklu-afet de araştırma odağında yer almaktadır. Çoklu-afet (multi-hazard) ise bir ülkenin karşı karşıya kaldığı birbirini tetikleyen afetlerin veya zaman içinde birikerek, peş peşe ya da eş-zamanlı olarak belirli durumlarda ortaya çıkan afet olaylarının bağlantılı etkilerini anlamak için kullanılmaktadır (UNDRR, 2017). Bir depremin ardından oluşabilecek tsunami ya da yangın çoklu-afet örneği olarak verilebilir.

Makalenin yazarları olarak yer aldığımız ilk araştırma, pandemi döneminde salgın deneyiminin kırılganlık seviyelerine göre farklı mahallelerde nasıl şekillendiğine odaklanan ve 08/07/2020 – 31/12/2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen TÜBİTAK SOBAG 120K471 numaralı projedir. “Farklı

Sosyal Kırılganlık Düzeyine Sahip Hanelerin COVID-19 Salgınına Deneyimleme Biçimleri ve Yakın Geleceğe İlişkin Beklentileri: İstanbul İli Örneği” başlıklı bu araştırmada iki yüksek lisans öğrencisi araştırma asistanı olarak yer aldık. Karma yöntem kullanılan bu araştırmanın nicel kısmında Kadıköy, Sancaktepe, Beylikdüzü ve Bağcılar’da 441 haneyle telefon üzerinden anket çalışması yapılmıştır. Araştırmanın nitel kısmında ise 2017-2018 yıllarında gerçekleştirilmiş olan “İstanbul İli Genelinde Afetler Karşısında Sosyal Hasar Görebilirlik” (İBB, 2018) araştırmasından temel alarak, araştırma ekibinin ‘küme örnekleme’ yöntemiyle seçtiği, farklı kırılganlık seviyelerine sahip bu dört ilçenin farklı mahallelerinin muhtarlarıyla Zoom ve telefon görüşmeleri ile yarı-yapılandırılmış 20 derinlemesine mülakat tarafımızdan yapılmıştır. Bu 20 derinlemesine mülakat, 12/10/2020 – 04/11/2020 tarihleri arasında, dördü kadın, on altısı erkek muhtardan oluşan bir katılımcı profilini içermektedir. Görüşme yaptığımız katılımcıların sekizi Bağcılar ilçesi (orta-üst kırılgan), ikisi Beylikdüzü ilçesi (kırılgan değil), altısı Kadıköy ilçesi (orta-alt kırılgan) ve dördü Sancaktepe ilçesi (kırılgan) muhtarlarıdır.³

Bunun ardından, 19/04/2021 – 09/05/2021 tarihleri arasında UK Research and Innovation (UKRI) tarafından The Global Challenges Research Fund (GCRF) aracılığıyla desteklenen ve Edinburgh Üniversitesi öncülüğünde The Urban Disaster Risk Hub bünyesindeki “Tomorrow’s Cities” (Yarının Kentleri) projesi kapsamında yürütülen “Disaster Risk Reduction for Vulnerable Groups and Developing a Resilient City for Tomorrow: The Case of Istanbul” çalışmasının nitel kısmında yer aldık. Çoklu-afet ve kırılganlığın temel nedenlerine (*root causes of vulnerability*) odaklanan bu araştırma projesi kapsamında, birinci araştırmanın temellerine dayanarak ikinci nitel saha araştırmasını gerçekleştirdik. Bu araştırmanın planlaması üzerine birlikte düşünerek; saha tasarımı, örnekleme oluşturma ve görüşmeleri yapma gibi konuları birlikte üstlendik. Bu kapsamda, ilk araştırmada iletişim kurduğumuz ve daha önce yüz yüze tanışıklığımızın olmadığı muhtarlara anahtar-kişisi (*key person/gatekeeper*) olarak başvurarak İstanbul’un Sancaktepe ilçesinde ikamet eden ve kırılganlık statüsünü karşılayan hanelerin iletişim bilgilerine ulaştık. Bu araştırma kapsamında, 20 katılımcıyla görüşme sağladık (5 kadın, 15 erkek) ve ortalama görüşme süresi 58 dakika oldu.⁴

Afet ve sosyal kırılganlık bağlamında yürütülen bu iki ayrı fakat bağlantılı araştırma, pandemide nitel araştırma deneyimleri açısından önemli katkılar ve imkânlar taşımaktadır. Pandemide saha araştırması yürütme biçimleri ve imkânları küresel çapta tartışılmaktadır.⁵ Bu iki araştırmanın oluşturduğu pandemiye ilişkin saha deneyimlerimiz, tartışılan bu yeni araştırma imkânlarının da bir örneğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, pandeminin bu iki araştırmamız üzerine olan etkisi ve bizim bu etkiyle başa çıkmak üzere attığımız adımlar, ilk olarak örnekleme tasarımı ve örnekleme erişim başlığı altında incelenecektir. Bu kısımda, resmi bir makam olan muhtarlar ile mahalle sakinlerine erişim ele alınacaktır. İkinci kısımda, çevrimiçi görüşmeler zaman ve maliyet açısından irdelenecektir. Üçüncü kısımda, araştırmacı-katılımcı arasındaki mesafe, güven ve güç ilişkileri, beraberlerinde getirdikleri etik sorunlar ile incelenecektir. Son kısımda ise değişen saha kavramı ve dinamiklerine, değişen mekân ve saha kavramı başlığı ile odaklanılacaktır. Her bir bölümün ortak noktası, araştırmalarımızdaki olanaklar, sınırlılıklar ve bu sınırlılıkları aşma stratejileri etrafında olacaktır. Sonuç kısmında, bugünün birikiminin yarın için ne tür imkânlar yarattığı ve hangi soruları ortaya çıkardığı tartışılacaktır.

1. PENCERELERDEN SOSYOLOJİ

Pandemide kendimizi ve çevremizdekileri korumak için önerilen tedbirlerin başında gelen fiziksel mesafe uygulaması, iletişim biçimlerimizde de dönüştürücü etkilere yol açmıştır. Özellikle pandeminin ilk döneminde yer alan genel karantina ve kapanma tedbirleriyle birlikte, önümüzdeki

³ Yer alan kırılganlık bilgileri “İstanbul İli Genelinde Afetler Karşısında Sosyal Hasar Görebilirlik” araştırması (İBB, 2018) ve TÜBİTAK SOBAG 120K471 nolu projenin raporu temel alınarak yazılmıştır.

⁴ Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılara ait demografik bilgi tablosu makalenin sonunda yer almaktadır.

⁵ Örneğin, Deborah Lupton (2020) tarafından düzenli aralıklarla güncellenen “Doing Fieldwork in a Pandemic” (*Pandemide Saha Araştırması Yapmak*) gibi geniş-kaynak derleme çalışmalarıyla bu tür yeni araştırma imkânları ve bir yardımcı fikir hazinesine erişilebilir.

sınırlı iletişim araçlarından bir tanesi pencereler olmuştur. Pencereler, fiziksel mesafelerin ayırdığı mahalle sakinlerinin astıkları bezlerle ihtiyaçlarını duyurduğu (Otis, 2020) ve birbirleriyle iletişim kurduğu “yeni kamusal alan” alanlarından biri olarak karşımıza çıkmıştır (Turan & Ayataç, 2020, s.38). Pandeminin getirdiği koşullar altında sosyolojik saha araştırmasının önemli alternatif yollarından biri ise çevrimiçi görüşmelerin yer aldığı ‘dijital pencereler’ olmuştur.

Birinci araştırmaya başladığımızda pandeminin Türkiye’ye gelişinin altıncı ayıydı (Temmuz 2020). İkinci araştırmaya başladığımızda ise pandemi artık Türkiye’deki birinci yılını doldurmuştu (Nisan 2021). İlk araştırmanın belirsizlik ortamında, görüşmelerin yüz yüze mi yoksa çevrimiçi mi yapılacağı tartışma konusu oldu. Ancak salgının seyri, artan vaka sayıları, bununla beraber araştırmacıların ve katılımcıların güvenliği gibi önemli meseleler gündeme geldi. Salgın sebebiyle yüz yüze görüşmelerde çıkabilecek her türlü sağlık riskini ve etik koşulları göz önünde bulundurarak görüşmelerin çevrimiçi olarak yapılmasında karar kıldık. İkinci araştırmada ise çevrimiçi görüşmelerin yapılmasına baştan karar verdik ve mevcut sınırlılıklara rağmen, onları aşmaya çalışarak araştırmayı tamamlamanın yollarını aradık. Dolayısıyla görüşmelerin *Zoom*, telefon ve *WhatsApp* araması aracılığıyla yapılması, yüz yüze görüşmelerin mümkün olmadığı bu süreçte, sınırlılıkları aşma yöntemlerimizden biri hâline geldi.

1.1. Örneklem Tasarımı ve Örneklem Erişim

İlk olarak İstanbul’un dört ilçesindeki muhtarlara, bağlı oldukları muhtarlıkların telefon bilgilerinden ulaşmaya çalıştık. Muhtarlığın resmi bir makam olması ve iletişim bilgilerinin internet üzerinden görece kolaylıkla ulaşılabilir olması sebebiyle, bu kümeye erişim ve katılımcılarla dijital yöntemlerle görüşmek bir olanak olarak düşünülebilir. Ancak yine de muhtarların bazılarında ulaşmakta kimi zorluklarla karşılaştık. Elimizde hâlihazırda var olan muhtar listesinin önemli bir kısmının değişmiş/ulaşılabilir olmaması, araştırmanın zaman yönetimi açısından bir sorun olarak karşımıza çıktı. Diğer muhtarların yönlendirmeleri ve internet üzerinden araştırmamız sonucunda eksik olan numaraları teyit edip katılımcılara ulaştık ve görüşme için randevulaştık. Randevulaşma sürecinde, katılımcı profilinde sosyal medya okur-yazarlığı ve yeni dijital uygulamalara hâkimiyetin düşük olması nedeniyle kimi başka engellerle karşılaştık. Bu yüzden, *Zoom* görüşmelerinin yanı sıra *WhatsApp* araması ve/veya telefon görüşmelerine de yer verdik. Böyle bir tercihte bulunmamızın nedenleri olarak katılımcıların telefonlarında *Zoom* için yeterli alan bulunmaması, akıllı telefona sahip olmamaları ve görüntülü görüşmeyi reddetmeleri sıralanabilir.

Çevrimiçi görüşmeler, coğrafi kısıtlamaları aşma fırsatı sunması ve olası masrafları azaltması bakımından, araştırmanın konum ve mesafe boyutlarını göz ardı etmemizi olanaklı kılar (Markham, 2005). Bu aynı zamanda katılımcı sayısını artırma ve çeşitlendirme imkânı demektir. Markham (2005), potansiyel katılımcıların yalnızca bir tıklama (*clicking*) ve kablosuz bağlantı uzağımızda olduğu bir dünyada, araştırmanın örneklem tasarımı mesafenin pragmatik olarak neredeyse anlamsız bir hale geldiğini söylüyor. Ancak bizim örneklem oluşturma ve katılımcılara erişme deneyimlerimiz gösteriyor ki katılımcılar, sanal ortamda Markham’ın söylediği kadar kolay erişilebilir değildir. Bu bağlamda, dijital yöntemi pandemiye ‘evrensel’ bir çözüm olarak sunma fikrini ele alan Boellstorff’ın (2020) da ifade ettiği üzere, internet erişiminin hem araştırmacı hem de katılımcılar açısından hâlâ toplumsal eşitsizlikler bağlamında düşünülmesi gereken bir mesele olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

1.2. Zaman ve Maliyet

Ulaşım, konaklama, beslenme ve beraberinde gelen diğer maliyetler araştırma süresi boyunca azalmış olsa da araştırmanın planlanması ve gerçekleştirilmesi için gerekli olan zamanın bütünüyle kısaltılabildiğini söyleyemeyiz. Araştırmanın başlangıç ve bitiş aşamasında büyük bir değişiklik yaratmamış olsa da sahaya ayrılan süre, görece uzun bir zamana yayılmıştır. Saha sürecinin bu şekilde zamana yayılmasının temel nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Katılımcılara telefonla ulaşılması (yanlış numara, eski numara, mahallelerin bölünmesi veya birleşmesi)
- Muhtarlığın resmi bir makam olması sebebiyle, muhtarlara ulaşmanın kolay olması ancak pandemi dönemindeki yoğunlukları sebebiyle çevrimiçi mülakatlar için randevu ayarlamasının zorlaşması
- Randevu ayarlandıktan sonra, görüşmeler esnasında kimi teknik aksaklıklardan dolayı (internetin kesilmesi, bağlantının zayıf olması, telefonun şarjının bitmesi, ortamın gürültülü olması vb.) görüşmelerin uzaması, ertelenmesi veya iptal olması
- Bağlantıdaki kesintiler veya yaşanan ses problemlerinden dolayı katılımcıyı sahada tutmanın zorlaşması ve bu durumun araştırma motivasyonunu olumsuz etkilemesi
- Görüşme saatlerinin yüz yüze görüşme saatlerine göre daha esnek olması ve geç saatlere kadar sarkmasıdır.

Çevrimiçi görüşmeler hem araştırmacı hem de katılımcılar için görüşme saatlerinde sağladığı esneklik bakımından bir olanak olarak değerlendirilebilir (Deakin & Wakefield, 2014). Fakat bu durum aynı zamanda görüşmeleri mümkün kılabilmek adına araştırmacının sürekli iş-başında/işe-hazır pozisyonda bulunması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, araştırmacının randevu ayarlamak için yaptığı telefon aramalarına dönüşler için günün her saati ulaşılabilir olması gerekmektedir. Bu, günün geniş bir dilimine yayılan görüşmeler sebebiyle, araştırmacının sürekli ekran başında kalması anlamına gelmektedir. Bu durum, Magdalena Góralaska'nın (2020) dijital araştırmalar için "içine-dalma" (*deep-immersion*) olarak tanımlayarak dikkat çektiği, araştırmacının iş-yaşam dengesini bozabilecek riskler taşımaktadır. Diğer bir deyişle, araştırma sahasına girişin kolaylığı ve sürekliliği, araştırmacının çalışma sınırlarının aşınmasına ve bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmesine yol açabilmektedir. Özellikle sosyal kırılganlık ve çoklu-afet gibi konular üzerine yapılan çalışmalarda, araştırmacının hem kendisinin hem de katılımcıların fiziksel ve zihinsel sağlığını korumak adına aldığı önlemler, araştırmanın etik boyutu için belirleyici bir işlev taşımaktadır.

1.3. Araştırmacı-Katılımcı Arasındaki Mesafe ve Etik Sorunlar

"Çok zorlu bir süreç yaşıyoruz... İnsan içini dökmek isteyeceği bazı şeyler arıyor yani." (Bir çevrimiçi görüşmeci, Erkek, 34)

"Derler ya, bir insanı en çok ne yaralarsa onu konuşur." (Bir çevrimiçi görüşmeci, Kadın, 37)

Pandemi sürecinde yapılan kimi çalışmalarda görüşme sürelerinin kısa tutulması bir strateji olarak kullanılmış olsa da (Vindrola-Padros vd., 2020), özellikle afetler gibi hassas konularda yapılan derinlemesine görüşmelerde bunun çok mümkün olmadığını gördük. Hatta görüşmelerin kısa tutulmasının toplanan verinin kalitesini olumsuz etkilediğini ve etik sorunlar doğurduğunu deneyimledik. Burada etik sorunlar olarak ifade edilen, COVID-19 pandemisi gibi bir sürecin içindeyken katılımcılara salgın, deprem, sel, yangın gibi afetler üzerine görüş ve deneyimlerine yönelik soruların yöneltilmesinin yarattığı tansiyonlardır. Yüz yüze görüşmelerde araştırmacı fiziksel olarak mekânda bulunmaya devam ettiği için diyalog görüşme sonrası devam eder. Oysa çevrimiçi görüşmelerde, mekândan ayrılış bir "çıkış butonu" (*leave meeting*) ya da telefonun kapatma tuşuyla hızlıca gerçekleşmektedir. Araştırma odağında yer alan bu konular sebebiyle katılımcıların yaşadığı gerilimlerin tetiklenmesi ve duygusal çağrışımlarla görüşmenin sonlandırılması, katılımcıların psikolojik sağlığına etki edebileceği noktada bir etik ihlal sorununa dönüşebilmektedir. Araştırmacının görüşme konusunu belirlemesi, sorularıyla görüşme içeriğini yönlendirmesi ve görüşmenin sınırlarını çizmesi, görüşülen kişi ile arasında asimetrik bir güç ilişkisi oluşturmaktadır (Kvale, 2007). Dolayısıyla

araştırmacıdan beklenen, hem katılımcılar hem de kendisi üzerinde oluşabilecek bu tür rahatsızlıkları mümkün olduğunca önlemesidir (Bryman, 2012, s.136).

Biz bu etik sorunları, katılımcıların görüşme sürecince yer yer rahatlatılması, gerekirse konu dışına çıkılması, buna bağlı esprili/hoşbeş sözlerin iletilmesi ve dolayısıyla güler yüzle görüşmenin sonlandırılması gibi stratejilerle aşmaya çalıştık. Dolayısıyla aşına olunmayan bir etkileşim ortamında, çevrimiçi mekânda, araştırmacı ve katılımcı arasındaki ilişkiyi sağlıklı kılmak adına görüşmelerin süresinin uzatılması, özellikle katılımcıların psikolojik sağlığını korumak için bir zorunluluk hâlini almıştır. En nihayetinde, görüşme süresinin uza(tıl)ması, bir yandan araştırma zamanı açısından bir sınırlılık; bir diğer yandan araştırmacı ile katılımcı arasındaki güven ilişkisi açısından ise bu sınırlılığı aşma stratejisi olmuştur. Yüz yüze yapılan görüşmelerden farklı olarak çevrimiçi görüşmelerde, görüşme tamamlandıktan sonra kesilen araştırmacı-katılımcı arasındaki ilişki, görüşme süresi uzatılarak devam ettirilmiş ve sohbet ortamı korunmaya çalışılmıştır. Bu stratejilerin uygulanması, araştırmacılar olarak bizlerin de daha sağlıklı bir şekilde araştırmaya devam etmemizi sağlamıştır. Averett (2021), kriz zamanlarında araştırmacının ve katılımcıların duygularının gün yüzüne çıktığı bu tür araştırmalarda, görüşmelerin aynı zamanda bir tür "bakım işi" (*care work*) olarak gerçekleştiğinden söz eder. Bu "bakım işi"; "dikkatli dinleme" (*careful listening*), "acı çekme deneyimlerine dikkat etme" (*attention to lived experiences of suffering*) gibi boyutlarıyla gerçekleşmektedir. Böylece araştırmacı kriz deneyimlerine tanıklık ederken, bunları aynı zamanda kayıt altına alır ve krizin sosyolojik boyutlarının görünür kılınmasında rol oynar (Averett, 2021).

Çevrimiçi görüşmelerde araştırmacı ve katılımcı arasındaki güveni sağlamak, yüz yüze görüşmelere kıyasla daha zor gerçekleşmiştir. Fiziksel olarak mekânda bulunmamak, resmi bir belge ile hareket edilse dâhi, güven sorunu oluşturabilmektedir. Bourdieu (1999) araştırmacı ve katılımcı arasındaki 'mesafe'den ve bilinçsiz bir şekilde gelişebilecek 'sembolik şiddet'ten bahseder. "Oyunu başlatan ve kurallarını koyan" (Bourdieu, 1999, s. 609) taraf olarak araştırmacı, farklı sermayelerin, özellikle dilsel sermayenin, dâhil olduğu asimetrik bir ilişkinin de parçası olur. Burada araştırmacıya düşen, sembolik şiddet yollarını mümkün olduğunca kapatmaktır (Bourdieu, 1999). Elbette bunun yöntemleri saha mekânına ve saha dinamiklerine göre farklılaşacaktır. Bir sonraki başlıkta, araştırmacının bu asimetrik konumunun dijital ortamdaki boyutlarına dair kendi deneyimlerimizde ortaya çıkan tansiyonları ve önlem alma yöntemlerini değişen mekân ve saha kavramıyla birlikte ele alacağız.

1.4. Değişen Mekân ve Saha Kavramı

Sosyal araştırmaların veri toplama ve bilgi alma sürecinde oldukça önemli bir role sahip olan saha kavramı, özellikle erken pandemi sürecinde yüz yüze görüşmelerin yerini büyük ölçüde çevrimiçi görüşmelere bırakmasıyla yeniden düşünülmesi gereken bir kavram olarak belirmiştir. Yüz yüze etkileşimde kurulan katılımcı ve araştırmacı arasındaki yakınlık, veri toplama ve bilgi alma/üretme sürecinde oldukça önemlidir. Bu süreçte alışılmışın dışında, 'çevrimiçi bir saha' fikri, kimi güçlükleri ve sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. Pandemi öncesinde başlamış bazı sosyal araştırmaların pandeminin başlamasıyla duraklaması, iptal olması veya ertelenmesi gibi durumların yaşandığını da göz önünde bulundurursak, 'çevrimiçi saha' kavramının kendisi önemli bir olanak ve/veya strateji olarak belirmektedir.

'Çevrimiçi saha' yaklaşımı pandemi öncesinde de saha araştırmalarının tasarlanmasında bir alternatif olarak kullanılıyordu. Fakat pandemi sürecinde bu yönelimin gerekli planlamaya zaman olmadan ve aniden gelişen zorunluluklar nedeniyle yaygın bir strateji olarak karşımıza çıkması, kimi sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. Yüz yüze görüşmelerde katılımcıyla kurulan ilk etkileşimde mekânsal referansların payı büyüktür. Örneğin, "hoşbeş sözler" (*pleasantries*) katılımcı ve görüşmeci arasında bir samimiyet ve güven ortamının sağlanmasında önemli bir rol oynar (Sedysheva, 2020). Bu hoşbeş sözler, görüşmecinin girdiği eve/iş yerine/mekâna dair samimi bir yorumu ya da "Neresi sizin

için daha uygundur?” gibi bir sorusu; katılımcının ise “Çay/Su ister misiniz?” ya da “Karnınız aç mı?” gibi karşılayıcı cevapları üzerinden gelişebilir (Sedyшева, 2020). Çevrimiçi görüşmelerde böylesi bir bağın kurulmasının güç olduğunu söyleyebiliriz. Bunun arkasında yatan gerekçelerden en çarpıcı olanı ise mekân-îçi rollerin ters yüz olmasıdır. Çoğunlukla bizim tarafımızdan gönderilen bir davet bağlantısı ile gerçekleşen çevrimiçi görüşmelerde, ‘misafir’ (*guest*) ve ‘ev sahibi’ (*host*) rolleri değişmektedir. Bu durum, alışılmış hoşbeş sözlerin fiziksel mesafeyle birlikte kullanılışılığını yitirmesi anlamına gelmektedir. Fakat yine değişen bu roller sebebiyle *Zoom*’da görüşme odasına katılımcıyı “kabul eden” (*admit*) taraf olarak araştırmacı, görüşme süresinin yönetimi üzerindeki kontrolünü de artırmaktadır.

Görüşme esnasında ise dijital pencerelerde bize sunulan alanın bir kamera açısı kadar olması sebebiyle, katılımcıların buldukları mekânların ve jest ve mimiklerinin dijital mekânın bize verdiği olanaklar kadar gözlemlenebildiğini deneyimledik. Bağlantı problemleri ya da mikrofon ve kamera ekipmanlarının kontrolleri ile geçen sürenin ise hoşbeş sözlerle kurulan bağı sınırladığını ve bu sözlerin yerini “Hazırsanız başlayalım” gibi mekanik cümlelere bıraktığını gördük. İletişimin mekanikleşmesi, görüşmeler sırasında katılımcının o andaki psikolojik hâlini gözlemlemekte zorlanmamıza neden oldu. Örneğin, telefon ile görüşme yapılan katılımcılarda, özellikle COVID-19 pandemisi, deprem, yangın gibi hassas konular konuşulurken yer yer gülme ve ağlama seslerinin karıştırılması, bir sonraki soruyu nasıl soracağımıza karar vermemizde zorluklar yaratmıştır. Ek olarak bu durum, ara verilmesinin ya da görüşmenin bitirilmesinin istenip istenmediğini sormak gibi adımları atmamızı belirsizleştirmiştir. Fakat yüz yüze ve görüntülü görüşmelerle karşılaştırıldığında, sesli görüşmelerde katılımcıların hassas/duygusal olarak yoğun konulardaki deneyimlerini daha rahat ifade edebildiklerini gözlemledik.

Ayrıca, *WhatsApp*, *Zoom* ya da *Skype* gibi platformlar aracılığıyla yapılan araştırmalarda, yüz yüze görüşmelerde de dikkat edilen kılık-kıyafet biçimlerine ek olarak araştırmacıların profil fotoğrafı ve arka plan kullanımlarının düzenlenme ihtiyacını da deneyimledik. Buna göre, profil fotoğrafı ve kamera arka planı, katılımcıların olumlu ya da olumsuz bir önyargı oluşturmasını önleyecek bir biçimde, mümkün olduğu kadar katılımcılarla yatay bir ilişki kurmak amacıyla düzenlenmelidir.

Fiziksel olarak sahada olamamak; mekâna yabancı kalmak ve sahanın genelinde gözlem yapamamak gibi sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. Buna karşın, değişen saha kavramı bu sınırlılıkları aşmak için yeni yöntemlerin kullanılmasına da imkân vermektedir. Yer aldığımız her iki çalışmada da araştırma kapsamında olan mahalleleri fiziksel olarak gözleme şansımız bulunmamaktaydı. Bu sınırlılığı aşma yöntemlerimizden biri, belediyelerin internet sitelerinden, *Google Haritalar* uygulaması ve sosyal medyadan yararlanmak oldu. Bazı belediyelerin internet sitelerinde mahalle profillerine dair yer alan bilgilerden,⁶ *Google Haritalar* uygulamasının bize sunduğu ‘sanal gezinti’ imkânından ve *Facebook* gibi geniş yaş kitlelerinin erişiminin olduğu mecralardaki mahalle sayfalarından faydalandık. Böylece mahallenin fiziksel ve sosyal dokusuna dair fikir edindik.

⁶ Örneğin: <https://anlat.kadikoy.bel.tr/mahalleler>

Görsel 1. İstanbul Sancaktepe Emek Mahallesinden Bir Google Haritalar Sokak Görüntüsü

Ayrıca, ikinci araştırmada *YouTube* aracılığıyla, yerel basın⁷ muhtarlarla yaptığı röportajlardan COVID-19 ve çoklu afet risklerine dair çıkarımlar yaparak örneklem oluşturmada bunlardan yararlandık. Örneğin, bu röportajlarda mahalle muhtarlarının anlattıklarından elektrik kablolarının yer altına alınmamasının yangın riski oluşturduğu ve Sancaktepe ilçesi genelinde internet ve telefon altyapı sorunu olduğuna dair çıkarımlar yapabildik. Bu bilgiler ışığında soru formumuzu geliştirme ve örneklemimizi güncelleme imkânına eriştik. Bir diğer örnekte, mahallesinde yeni yangın afeti yaşandığını belirten bir muhtar aracılığıyla afette evi yanan bir katılımcının yaşadıklarını ve afet deneyimlerini araştırmaya dâhil edebildik. Dolayısıyla, saha kavramı dönüşürken araştırma yöntemlerimiz de buna bağlı olarak değişti ve dönüştü.

2. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

COVID-19 pandemisi araştırma yöntemlerimiz üzerinde yeni sorgulamalar yapma ihtiyacı doğurmuştur. Bu sorgulamalar kapsamında iki saha araştırmamızdaki deneyimlerimizi temel alarak, pandemi sürecinin araştırma yöntemlerimiz üzerinde yarattığı sınırlılıkları, bu sınırlılıkları aşma stratejilerimizi ve yeni yöntemlerin getirdiği olanakları tartıştık (Tablo 1). Pandemi bağlamındaki bu araştırma deneyimlerimiz, farklı grupların pandemi deneyimlerinde olduğu gibi, pandemi-öncesi dönemden bugüne taşıdığımız deneyimlerle ilişki içindedir. Örneğin, araştırmaya ayrılan maliyet azalsa da sahaya seyahat edilmediği durumlarda dahi araştırmaya ayrılan zamanın kısalmadığı görülmüştür. Aynı zamanda saha ve mekân kavramları değişmiş ancak pandemi öncesinin araştırmacı-katılımcı arasındaki mesafeyi içeren etik sorunları bu değişen saha kavramı içerisinde farklı veçhelerle bürünerek güncelliğini korumuştur. Diğer yandan, pandeminin erken döneminde yer alan bu araştırma deneyimlerimizde, çevrimiçi görüşmelerin yalnızca teknolojik imkânlarla birlikte gelen bir “seçenek” olmadığını, aynı zamanda bu yöntemin üzerine inşa edilecek özgün araştırmaların mümkün olduğunu gördük. Aralarında daha önce fiziksel olarak bulunmadığımız ilçe ve mahallelerde araştırmalar yürütebilme imkânıyla tanıştık.

Tablo 1. Çevrimiçi Görüşmelerde Sınırlılıklar, Sınırlılıkları Aşma Stratejileri ve Olanaklar			
	Sınırlılıklar	Sınırlılıkları Aşma Stratejileri	Olanaklar
Örneklem Tasarımı ve Örnekleme Erişim	Araştırma kümelerinde sosyal-medya okur yazarlığının ve <i>Zoom</i> gibi yeni dijital uygulamalara hâkimiyetin düşük olması Telefonda uygulama için yeterli alan bulunmaması	Bilgilendirme yapılması, <i>WhatsApp</i> /telefon aramalarına yer verilmesi	Coğrafi uzaklıkları göz ardı ederek araştırma örneklemine genişletmek ve

⁷ Örneğin: Sancaktepe News TV, “On Dakikada (Mahalleni) Anlat” başlıklı röportaj serisi

	Görüntülü görüşmenin reddedilmesi Fiziksel mesafe sebebiyle görüşme randevularının unutulması/kolayca iptal edilebilmesi		görüşmeci sayısını artırmak
Zaman ve Maliyet	Teknik problemlerden dolayı görüşmenin uzaması/kesilmesi/ertelenmesi Araştırmacının görüşme saatlerinin esnekliği sebebiyle günün geniş bir bölümünde ekran başında hazır bulunması gerekliliği	Katılımcının sahip olduğu teknik altyapının görüşme öncesi belirlenerek uygun görüşme uygulamasının/zamanının seçilmesi	Görüşmeler kapsamında araştırmacı ve katılımcılar için zaman esnekliği sağlanması Ulaşım, konaklama ve beslenme gibi maliyetlerin azalması
Araştırmacı-Katılımcı Arasındaki Mesafe ve Etik Sorunlar	Görüşmenin sonlanmasının bir çıkış butonuna bağlı olması Araştırmacı-katılımcı arasındaki güveni sağlamada zorluklar yaşanması	Katılımcıların görüşme süresince yer yer rahatlatılması, gerekirse konu dışına çıkılması, hoşbeş sözlerle sohbet ortamının korunması Görüşmenin duygusal çağrışımlarla kapatılmaması için görüşme süresinin uzatılması ve güler yüzle görüşmenin sonlandırılması	Katılımcıların hassas/duygusal olarak yoğun konulardaki deneyimlerini daha rahat ifade edebilmeleri İlgili durumlarda araştırmacının ve katılımcının fiziksel güvenliğinin artması
Değişen Mekân ve Saha Kavramı	Fiziksel olarak sahada olamama nedeniyle sahanın genelinde gözlem yapamamak Katılımcıların buldukları mekânları, jest ve mimiklerini kamera açısı kadar gözlemleyebilme	<i>Facebook ve YouTube</i> gibi sosyal medya kanallarıyla sahaya yönelik bilgi toplamak <i>Google Haritalar Sokak Görünümü</i> uygulamasını kullanmak	Fiziksel olarak erişimin ol(a)madığı yerlerde saha araştırması yürütebilmek

Tablo 1’de görüldüğü üzere, pandemi sürecindeki çevrimiçi görüşmelerin sınırlılık ve olanakları yer yer iç içe geçmektedir. Bir sınırlılık başka bir düzlemde bir olanak; bir olanak ise başka bir düzlemde yeni bir sınırlılık oluşturabilmektedir. Örneğin, fiziksel mesafe sebebiyle görüşmecilere ulaşmak ve saha yönetimindeki zorluklar bir sınırlılık olurken; çevrimiçi görüşmelerdeki zaman esnekliği görüşmelerin ayarlanması için bir olanak sağlamaktadır. Fakat görüşme zamanının esnek olması, araştırmacının günün geniş bir bölümünde ekran başında hazır bulunmasını gerektirdiği için başka bir sınırlılık olarak ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu değişimler gözetilerek, saha dinamiklerine ve ihtiyaçlarına göre araştırma yöntemlerinin ve sınırlılıklara karşı stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir. Sosyolojinin bugüne kadar kolektif bir bilgi üretimiyle açtığı fikrî pencereler, gelecek araştırmamızda da bakış açılarımızı ve yöntemlerimizi şekillendirecektir.

EK 1:

Tablo 2. Sancaktepe ilçesindeki farklı mahallelerden görüşülen kişilerin demografik bilgileri				
Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Seviyesi	Görüşme Tarihi
Sarıgazi	Kadın	36	Ortaokul Mezunu	19.04.2021
Osmangazi	Erkek	39	Ortaokul Mezunu	19.04.2021
Osmangazi	Erkek	32	Üniversite Mezunu	20.04.2021
Sarıgazi	Erkek	37	Lise Mezunu	21.04.2021
Sarıgazi	Kadın	37	Lise Mezunu	22.04.2021
Osmangazi	Erkek	39	Lise Mezunu	23.04.2021
Sarıgazi	Kadın	47	*Belirtilmedi	23.04.2021
Sarıgazi	Erkek	34	İlkokul Mezunu	23.04.2021
Paşaköy	Erkek	50	İlkokul Mezunu	28.04.2021
Osmangazi	Erkek	33	Üniversite Mezunu	29.04.2021
Yenidoğan	Erkek	52	Ortaokul Mezunu	01.05.2021
Yenidoğan	Erkek	33	Ortaokul Mezunu	01.05.2021
Eyüp Sultan	Erkek	57	İlkokul Mezunu	01.05.2021
Sarıgazi	Kadın	44	Meslek Yüksek Okulu Mezunu	05.05.2021
Hilal	Erkek	58	İlkokul Mezunu	05.05.2021
Kemal Türkler	Kadın	37	Üniversite Mezunu	06.05.2021
Yenidoğan	Erkek	35	İlkokul Mezunu	07.05.2021
Emek	Erkek	77	İlkokul Mezunu	08.05.2021
Sarıgazi	Erkek	42	İlkokul Mezunu	08.05.2021
Yenidoğan	Erkek	43	İlkokul Mezunu	09.05.2021

*Görüşmeci eğitim seviyesini belirtmemiştir.

KAYNAKÇA

- Averett, K. H. (2021). A feminist public sociology of the pandemic: Interviewing about a crisis, during a crisis. *Gender, Work & Organization*, 28 (2), 321–329.
- Boellstorff, T. (2020, 19 Temmuz). Notes from the Great Quarantine: Reflections on Ethnography after COVID-19. 10 Temmuz 2021 tarihinde <http://blog.wennergren.org/2020/06/the-future-of-anthropological-research-ethics-questions-and-methods-in-the-age-of-COVID-19-part-i> adresinden erişildi.
- Bourdieu, P. (1999). Understanding. P. Bourdieu ve diğerleri (Der.) içinde, *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society* (s. 607-626). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (4th ed.). New York: Oxford University Press.
- Cutter, S. L., (1996). Vulnerability to Environmental Hazards. *Progress in Human Geography*, 20 (4), 529–39.
- Cutter, S. L. ve Finch, C. (2008). Temporal and spatial changes in social vulnerability to natural hazards. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105 (7), 2301-2306.
- Chen, L. (2020). Older Adults and COVID-19 Pandemic: Resilience Matters. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 89, 1-2.
- Connell, R. (2020). COVID-19/Sociology. *Journal of Sociology*, 56 (4), 745–751.
- Çaman, Ö. K. ve Karabey, S. (2020). Bir Pandeminin Su Yüzüne Çıkardıkları: Sağlıkta Eşitsizlikler ve Politikalara Yansımaları. *TESEV Değerlendirme Notları 2020/12 4 Aralık 2020* tarihinde <https://www.tesev.org.tr/tr/research/bir-pandeminin-su-yuzune-cikardiklari-saglikta-esitsizlikler-ve-politikalara-yansimalari/> adresinden erişildi.
- DİSK (2021). DİSK-AR Salgının Bilançosunu Çıkardı: 3,6 Milyon İstihdam Kaybı. 12 Temmuz 2021 tarihinde <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/08/Salgin-ve-Istihdam-Kaybi-Bilanco-REv3.pdf> adresinden erişildi.
- Google (t.y.). [İstanbul Sancaktepe Emek Mahallesinden bir Google Haritalar Sokak Görüntüsü]. 10 Şubat 2022 tarihinde <https://tinyurl.com/yh8m6p25> adresinden erişildi.
- Góralaska, M. (2020). Anthropology from home. *Anthropology in Action*, 27 (1), 46–52.
- Gross, C. P., Essien, U. R., Pasha, S., Gross, J. R., Wang, S. Y. ve Nunez-Smith, M. (2020). Racial and ethnic disparities in population-level COVID-19 mortality. *Journal of General Internal Medicine*, 35 (10), 3097-3099.
- Deakin, H., & Wakefield, K. (2014). Skype interviewing: reflections of two PhD researchers. *Qualitative Research*, 14 (5), 603–616.
- ILO (2021). COVID-19 and the world of work. Eighth edition. 1 Kasım 2021 tarihinde <https://reliefweb.int/report/world/ilo-monitor-COVID-19-and-world-work-eighth-edition-enardeitprrthvi> adresinden erişildi.

- İBB (2018). İstanbul İli Genelinde Afetler Karşısında Sosyal Hasar Görebilirlik Araştırması. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://depremezmin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-ili-genelinde-afetler-karsisinda-sosyal-hasar-gorebilirlik-arastirmasi/> adresinden erişildi.
- Kalaycıoğlu, S. (2021). Afetler Sonrasında Yoksulluk, Sosyal Kırılma, Sosyal Politikalar ve Yeniden Yapılanma. M. Tiryakioğlu (Der.) içinde, *Afetlerle Yoksullaşma: Salgınlar, Göçler ve Eşitsizlikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KESK (2021). COVID-19 Pandemisinin Kamu Emekçilerinin Çalışma Düzeni, Ücretleri İle Ev İçi İş Yükü Üzerindeki Etkileri Araştırması. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://kesk.org.tr/2021/06/12/24468/> adresinden erişildi.
- Kvale, S. (2007). *Doing interviews*. Londra: SAGE Publications.
- Lupton, D. (2020). Doing Fieldwork in a Pandemic [Geniş-kaynak dosyası]. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://docs.google.com/document/d/1clGjGABB2h2qbduTgfqribHmog9B6P0NvMgVuiHZCl8/edit#> adresinden erişildi.
- Markham, A. N. (2005). The methods, politics, and ethics of representation in online ethnography. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Der.) içinde (s.793-820), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Matthewman, S. & Huppertz, K. (2020) A sociology of COVID-19. *Journal of Sociology*, 56 (4), 675-683.
- Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Otis, J. (2020, 27 Mayıs). During Colombia's Coronavirus Lockdown, Needy Residents Signal SOS with Red Rags. *NPR*. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.npr.org/2020/05/27/860886575/during-colombias-coronavirus-lockdown-needy-residents-signal-sos-with-red-rags> adresinden erişildi.
- Öztürk, Y., Üstünelan, D. ve Metin, B. (2020) Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri ve Evde Kalmanın Duyguları. *Feminist Tahayyül*, 1(2). 185-225.
- Sedysheva, A. (2020). Doing qualitative research during the COVID-19 pandemic of 2020. *Ask: Research and Methods*, 29 (1), 75–88.
- Turan, S., & Ayataç, H. (2020). Karantina ve Kamu Sağlığı Bağlamında Sosyal Dayanıklı Mahalle. *Şehir ve Düşünce*, 16, 32-41.
- UNDRR (2017). Terminology. 10 Şubat 2022 tarihinde <https://www.undrr.org/terminology> adresinden erişildi.
- Uysal, G. (2020). Kovid-19 Pandemisi Şartlarında Kayıt Dışı İstihdam. *TESEV Değerlendirme Notları* 2020/3. 4 Aralık 2020 tarihinde <https://www.tesev.org.tr/tr/research/kayit-disi-istihdam-kovid-19/> adresinden erişildi.
- Vindrola-Padros, C., Chisnall, G., Cooper, S., Dowrick, A., Djellouli, N., Symmons, S. M., ... Johnson, G. A. (2020). Carrying Out Rapid Qualitative Research During a Pandemic: Emerging Lessons From COVID-19. *Qualitative Health Research*, 30(14), 2192–2204.